

Biografistyka Pedagogiczna
Rok 7 (2022) nr 1
ISSN 2543-6112; e-ISSN 2543-7399
DOI: 10.36578/BP.2022.07.20

Barbara Toroń-Fórmanek*
Monika Kaczmarczyk**

Determinanty odbywania kary pozbawienia wolności przez osadzone kobiety oraz mężczyzn z niepełnosprawnością intelektualną

Determinants of Serving a Sentence of Imprisonment by Inmates, Women and Men with Intellectual Disabilities

Abstract: The perception of the world and thus the needs of people with disabilities differ significantly from the rest of society. This task also applies to disabled people serving a prison sentence. This was noticed by the Ombudsman, prof. I. Lipowicz in an open letter addressed to the General Director of the PS. It is therefore worth considering more broadly the determinants of serving a prison sentence by people with disabilities. The purpose of this article is to undertake this reflection. Based on theoretical considerations and research conducted using the biographical method, an attempt was made to determine these determinants by talking to disabled prisons. First of all, PS officers and educators in prisons must take into account that people with disabilities: 1) they function intellectually below normal; 2) they have considerable difficulty performing activities that might be considered normal.

* Barbara Toroń-Fórmanek (ORCID: 0000-0003-1699-3679) – dr hab., prof. Uniwersytetu Zielonogórskiego, kierownik Zakładu Resocjalizacji i Pracownia Kryminologii i Pedagogiki Penitencjarnej w Instytucie Pedagogiki UZ, kontakt: btoron@wp.pl.

** Monika Kaczmarczyk (ORCID: 0000-0001-6829-463X) – dr, adiunkt w Zakładzie Resocjalizacji i Pracowni Kryminologii i Pedagogiki Penitencjarnej w Instytucie Pedagogiki Uniwersytetu Zielonogórskiego, kontakt: m.kaczmarczyk@wns.uz.zgora.pl.

These and other factors must be taken into account when working with persons with disabilities serving a prison sentence. Among the determinants, biological theories of crime will be discussed, because there may still be people among the PS officers and educators who will be based on such views. This, in turn, leads to a specific type of conduct towards this category of prisoners. It is worth considering whether the penalty of imprisonment against the disabled contributes to their social rehabilitation. Is it therefore necessary to engage in other types of activities that will allow them to be reintegrated into society?

Keywords: prison, rehabilitation, therapy, disability, criminology, law, prisonization.

Wychowawcy, lekarze i funkcjonariusze działu ochrony, mający bezpośredni kontakt z osadzonymi, powinni dysponować wiedzą na temat upośledzenia umysłowego, a praktyka pokazuje, że takową nie dysponują. Prof. Irena Lipowicz w wystąpieniu do dyrektora generalnego Służby Więziennej pisała:

Sprawa niezapewnienia niepełnosprawnemu intelektualnie osadzonemu bezpieczeństwa osobistego w areszcie śledczym, a także wpływające ostatnio do Biura RPO wnioski dotyczące trudności w funkcjonowaniu w środowisku więziennym osób upośledzonych umysłowo dowodzą, że istnieje potrzeba dokonania rzetelnej oceny przygotowania personelu więziennego do pracy z takimi osobami¹.

We wnioskach kierowanych przez osadzonych z różnego rodzaju niepełnosprawnością przewija się problem braku zrozumienia ze strony przełożonych. Niezwykle ważne jest również kształtowanie właściwej postawy osób pozbawionych wolności wobec współosadzonych z niepełnosprawnością intelektualną – czytamy w wystąpieniu. W ocenie prof. Lipowicz, w latach 2010–2015 rzecznika

1 I. Lipowicz, *Do Dyrektora Generalnego SW ws. zapewnienia poszanowania praw osób pozbawionych wolności z niepełnosprawnością intelektualną*, „Rzecznik Praw Obywatelskich. Biuletyn Informacji Publicznej”, 2014, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/do-dyrektora-generalnego-sw-ws-zapewnienia-poszanowania-praw-osob-pozbawionych-wolnosc-i-z>, dostęp: 12.09.2022.

praw obywatelskich, zagwarantowanie realizacji praw osób z dysfunkcjami psychicznymi jest możliwe m.in. poprzez poszerzenie zakresu kształcenia pracowników Służby Więziennej. Rzecznik zwracała się do szefa więziennictwa z prośbą o poinformowanie o zajętym stanowisku w przedstawionej sprawie². Nie sposób więc nie dostrzec problemu. Przyjrzyjmy się więc bliżej, jak funkcjonują więźniowie niepełnosprawni intelektualnie w warunkach izolacji.

Zarówno w relacji osadzony – współwięźniowie, jak i osadzony – wychowawca penitencjarny można dostrzec poniższe mechanizmy funkcjonowania: 1) funkcjonowanie intelektualne znacznie poniżej przeciętnej, 2) istotne ograniczenie niektórych osobistych umiejętności i sprawności m.in. w zakresie: umiejętności porozumiewania się, sprawności w zakresie samoobsługi, radzeniu sobie z czynnościami dnia codziennego, sprawności interpersonalnych, 3) umiejętności podejmowania decyzji (kierowanie sobą), dbania o własne zdrowie i bezpieczeństwo, radzenia sobie podczas kursów doszkalających, organizowania czasu wolnego, uczestniczenia w pracy zespołowej³.

Kwestie teoretyczne

Analizę tego zagadnienia należy rozpocząć od stwierdzenia, w jaki sposób należy rozumieć pojęcie determinanty. Według definicji słownikowej „determinanty” to nic innego jak „czynniki wpływające na coś w zasadniczy sposób”⁴. Na gruncie nauki o zarządzaniu organizacjami pojęcie to definiuje się jako czynniki określające wpływ, kierunek oraz siłę i skuteczność zjawisk zachodzących zarówno na pewnym obszarze działalności ludzkiej, jak i samych systemów organizacyjnych. Przy czym należy wyróżnić przyczyny wewnętrzne i zewnętrzne⁵. Taki sposób rozumienia można wykorzystać z całym powodzeniem w nauce poświęconej

2 Tamże.

3 E. A. Followay, J. D. Smith, J. R. Patton, T. E. C. Smith, *Historic Changes in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, „Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities”, 31 (1996) nr 1, s. 3–12.

4 Słownik Języka Polskiego Online, wyd. PWN, <https://sjp.pwn.pl/>, dostęp: 12.12.2022.

5 T. Krasicka, W. Głód, M. Wronka, *Pojęcie, determinanty i znaczenie innowacji zarządczych (management innovation) – stan badań nad zjawiskiem*, „Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie”, 74 (2014) s. 333–349, DOI:10.13140/2.1.3878.8805.

resocjalizacji, ponieważ w tym przypadku również ma się do czynienia z funkcjonowaniem pojedynczych jednostek ludzkich, a także całych grup społecznych oraz z elementami systemu funkcjonowania organizacji. W tym przypadku chodzi więc o wskazanie przyczyn, z jakich stosowana jest kara pozbawienia wolności. Oczywiście musi tutaj dojść do złamania prawa, czyli do popełnienia przestępstwa. Przy czym najlepszy sposób rozumienia przestępstwa to oparcie się na definicji legalnej, czyli takiej która zawarta jest w istniejących aktach prawnych⁶. W polskim przypadku taka definicja jest zawarta w Kodeksie Karnym, w którym zostało stwierdzone, że jest to czyn zabroniony, popełniony lub powstały poprzez zaniechanie jakiejś czynności. Według ustawodawcy w każdym przypadku liczy się wynik takich działań lub ich zamiar⁷.

Niepełnosprawność intelektualna jest definiowana jako złożony stan, który jest zróżnicowany pod względem klinicznym. W jego skład wchodzi najróżniejsze czynniki biologiczne, genetyczne, metaboliczne, zakaz neurotoksycznym oraz środowiskowo-kulturalna. Niepełnosprawność intelektualna posiada najróżniejsze objawy, jak np. zaburzony rozwój ośrodkowego układu nerwowego. Natomiast osoby o niepełnosprawności intelektualnej definiuje się jako osoby o obniżonych możliwościach intelektualnych, niskim ilorazie inteligencji. To powoduje, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną mają problemy z funkcjonowaniem w warstwie poznawczej, emocjonalnej, adaptacyjnej. W zależności od występowania tego rodzaju problemów wyróżnia się następujące rodzaje niepełnosprawności: lekki, umiarkowany, znaczny i głęboki⁸.

Determinanty popełniania czynów zabronionych

W literaturze przedmiotu należy wyróżnić następujące podstawowe koncepcje odnoszące się do uwarunkowań popełniania przestępstw według: 1) teorii biologicznych; 2) teorii psychologicznych; 3) teorii ekonomicznych; 4) teorii stylu

6 P. Borszowski, *Wprowadzenie definicji legalnych w prawie podatkowym – zagadnienia wyjściowe*, „Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze”, 7 (2016) s. 219–229.

7 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks Karny, Dz.U. 2022, Nr 88, poz. 553, art. 6.

8 R. Piotrowicz, K. Rymarczyk, *Niepełnosprawność intelektualna – neurofizjologiczne zaburzenie rozwoju*, w: *Spektrum autyzmu – neurorozwojowe zaburzenia współwystępujące*, red. A. Rozetti, F. Rybakowski, Warszawa 2015, s. 155–179.

życia Glenna D. Waltersa⁹. Wyżej wymienione teorie wprawdzie odnoszą się do wyjaśniania pojęcia „przestępczość”, jednak wskazują również na to, jakie mogą wystąpić determinanty popełnienia przestępstw i tym samym wydania przez sąd kary pozbawienia wolności. Ze względu na to, że przynajmniej w zarysie owe teorie są znane, nie ma większego sensu ich omawiania. Należy natomiast wskazać, w jaki sposób ujmują one kwestie związane z warunkami popełnienia przestępstw.

Współcześnie teoria biologiczna przestępczości została uznana za fałszywą. Popełnianie czynów zabronionych jej twórcy przypisywali budowie ciała. Jednym z pierwszych i najsłynniejszych twórców tej teorii był Johan C. Lavater, który wykazywał związki pomiędzy rysami twarzy a charakterem człowieka. Innym przedstawicielem teorii biologicznej był Cesare Lombroso, którego prace badawcze opierały się na dokonywaniu wielu różnych pomiarów fizjonomii osób odbywających karę pozbawienia wolności. Franz Joseph Gall twierdził, że wielkość wypukłości czaszki tuż za uszami decyduje, czy ktoś ma skłonności do morderstwa¹⁰. Przypisywanie skłonności do popełnienia przestępstw według fizjonomii to nic innego jak dosyć specyficzna odmiana darwinizmu społecznego. Współcześnie prowadzone badania wykluczają istnienie korelacji pomiędzy wyglądem ciała a popełnieniem przestępstw¹¹. Odwołując się do teorii socjologicznych, popełnianie przestępstw tłumaczy się wpływem środowiska społecznego otaczającego człowieka. To czynniki niekorzystne panujące w grupach społecznych, w jakich przebywa jednostka, tworzą warunki powstania przestępczości. Oczywiście na tym polu funkcjonuje wiele różnych teorii. Jedną z nich jest teoria dewiacji, za jej twórcę uchodzi Florian Znaniecki. Uważał on, że zasady, jakie obowiązują w danej grupie, są często łamane i w ten sposób powstają dewiacje, które są źródłem powstawania przestępczości¹². Innym przykładem wyjaśniania popełnianej przestępczości jest teoria deferencji asocjacji autorstwa Edwina H. Sutherlanda. W oparciu o tę teorię można stwierdzić,

9 B. Toroń, *Przestępczość skazanych kobiet i mężczyzn w perspektywie biograficznej*, Kraków 2013, s. 22–51.

10 D. Niehoff, *Biologia przemocy*, tłum. A. Jankowski, Poznań 2001, s. 181.

11 K. Sitnik, *Teorie biologiczne w procesie wyjaśniania etiologii przestępczości kobiet*, „Folia Iuradica Wratislaventis”, 1 (2012) nr 2, s. 191–207.

12 M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska, *Psychologia penitencjarna*, Warszawa 2016, s. 133.

że powstawanie zachowania przestępczego jednostki kształtuje się w taki sam sposób jak w grupach. Jest ono wyuczone poprzez proces komunikowania się i wchodzenie w interakcje z innymi osobami, które popełniają przestępstwa¹³. Wprawdzie to tylko dwie z wielu przybliżonych teorii, ale wskazują, w jaki sposób na polu socjologii interpretuje się źródła popełnianych przestępstw. Może to być np.: oddziaływanie środowiska, chęć do zachowania wbrew panujących normom społecznym występującym w danej grupie. W inny sposób popełnianie przestępstw jest tłumaczone na gruncie rozważań ekonomicznych.

Rozważania nad wpływem stanu majątkowego społeczeństwa i konkretnych ludzi na popełnianie przestępstw istniały od starożytności. Jednak dopiero na początku XIX stulecia pojawiły się pierwsze nowoczesne badania. W Wielkiej Brytanii zauważono wpływ cen zboża na ubóstwo społeczeństwa i powiązano z tym skalę popełnianych przestępstw. Współcześnie uważa się, że na kształtowanie się poziomu przestępczości w danym kraju wpływają następujące czynniki: 1) pojemność rynku pracy i jego struktura, 2) dynamika wartości płacy w stosunku do cen dóbr i usług, 3) zdolności konsumpcyjne poszczególnych jednostek i społeczeństwa, 4) podstawowe kierunki rozwoju gospodarek narodowych¹⁴. Oczywiście istnieje wiele różnych koncepcji odwołujących się do wpływu zasad ekonomii na przyczyny popełnianych przestępstw. Jednak współcześnie zwraca się uwagę na znaczenie nierówności ekonomicznych i społecznych, rozbudzenie tendencji konsumpcyjnych wśród społeczeństwa oraz brak korelacji między posiadanymi środkami finansowymi a chęcią nabywania nowych dóbr i usług. Inne badania wykazują istnienie powiązań pomiędzy zmianami na rynku pracy a wykształceniem ludzi. Im wyższe wykształcenie, tym większa możliwość zmiany zatrudnienia i tym samym zmniejszenie potrzeby popełnianych przestępstw¹⁵.

Ciekawe koncepcje dotyczące czynników wpływających na popełnienie przestępstw przynosi teoria stylu życia autorstwa Glenna D. Waltersa. Według niego

13 A. Siemaszko, *Granice tolerancji. O teorii zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993, s. 106–108.

14 M. Szczepaniec, *Kontrowersje wokół wpływu warunków ekonomicznych na poziom przestępczości*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penitencjarnych”, 15 (2011) z. 4, s. 107–123.

15 Tamże.

styl życia to zwykle codzienne zachowania, przyczyny tego rodzaju postępowania oraz sposób użytkowania poszczególnych rzeczy. Przy czym to, w jaki sposób dany człowiek się zachowuje, jest kwestią wyboru. Z tego też powodu, odwołując się do tej teorii, należy poznać motywacje poszczególnych jednostek. Według Waltersa przestępczość jest takim samym stylem życia jak każdy inny. Dodać należy, że jej autor wyróżniał dwa jej aspekty: 1) model przestępczego życia i 2) model przestępczego myślenia¹⁶. W dużym uproszczeniu teoria Waltersa zakłada, że u jednostki promującej przestępczy styl życia popełnianie przestępstw związane jest z modelem postępowania i myślenia łamiącym ustalone wzorce postępowania w społeczeństwie oraz z jego systemem moralnym. Taki sposób pozycjonowania się przez poszczególne jednostki związany jest z zniekształceniami poznawczymi, które można scharakteryzować jako przenoszenie winy za swoje czyny na inne osoby, społeczeństwo itp. Dodatkowo w modelu myślenia przestępczego odsuwa się od siebie uczucie przykrości oraz rozczepienia wobec otoczenia. Są to mechanizmy – w dużym uproszczeniu – pchające poszczególnych ludzi do popełnienia przestępczości¹⁷.

W przypadku teorii psychologicznych w wyjaśnianiu popełniania czynów zabronionych uwzględnia się uwarunkowania biologiczne, psychologiczne oraz wynikające ze środowiska, w jakim przybywa człowiek. Za najważniejsze uznaje się czynniki psychologiczne, wśród których za najważniejsze uważa się: 1) zaburzenia psychopatyczne, zaburzenia psychonerwicowe, 2) ograniczona sprawność umysłowa, 3) cechy osobowości: agresywność, zewnątrzsterowność, 4) cechy osobowości typu: przestępczego, antyspołecznego, aspołecznego, psychopatycznego lub socjopatycznego¹⁸.

Na podstawie powyższych czynników można twierdzić, że w większości przypadków mogą one występować u osób z niepełnosprawnością intelektualną. Oczywiście tego rodzaju twierdzenie jest ogólne, ponieważ problem ten jest bardziej skomplikowany.

16 M. Rode, *Czynniki ryzyka stylów myślenia przestępczości nieletnich*, „Polskie Forum Psychologiczne”, 19 (2014) nr 2, s. 258–271, DOI: 10.14656/PFP20140206.

17 Tamże.

18 M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska, *Psychologia penitencjarna*, s. 162.

Determinanty odbywania kary pozbawienia wolności

System kar za łamanie norm prawnych jest tak stary jak cała ludzka cywilizacja. Wskazuje na to chociażby funkcjonowanie jednego z najstarszych zbioru praw, czyli Kodeksu Hammurabiego. Współcześnie na całym świecie kara pozbawienia wolności jest podstawową sankcją za popełnienie przestępstw, chociaż istnieje możliwość wyznaczenia przez sąd kary grzywny, ograniczonej kary pozbawienia wolności czy też kara w postaci wykonywania prac społecznych. Stosowanie kar jest możliwe tylko na podstawie wyroków sądów, które muszą przestrzegać istniejących norm prawnych. Regulują one adekwatną wysokość stosowanej kary w stosunku do popełnionego przestępstwa¹⁹. Przez długi czas w dziejach sięgano po karę pozbawienia wolności, aby izolować od społeczeństwa osoby popełniające czyny zabronione. Uważano, że w ten sposób zmniejszy się ilość poważniejszych przestępstw. Obecnie temu sposobowi wymierzania sprawiedliwości przypisuje się również resocjalizacyjny charakter kary. Osoba osadzona w zakładzie penitencjarnym ma ponownie zostać poddana procesowi wychowania, aby po opuszczeniu jego murów ponownie mogła funkcjonować w społeczeństwie zgodnie z normami, jakie obowiązują w prawie stanowionym²⁰. Właśnie resocjalizacyjna i izolacyjna funkcja wykonania kary pozbawienia wolności muszą zostać uznane za dwa podstawowe czynniki wpływające na jej stosowanie. W Kodeksie Karnym Wykonawczym ustawodawca stwierdził, że „Wykonanie kary pozbawienia wolności ma na celu wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powstrzymania od powrotu do przestępstwa”²¹. Widzimy więc, że jednym z podstawowych determinantów wykonywania kary pozbawienia wolności jest wyeliminowanie ponownego popełnienia przestępstw przez osoby skazane. Oznacza to, że musi nastąpić indywidualizacja oceny popełnionego czynu przestępczego pod kątem

19 J. Śliwowski, *Kara pozbawienia wolności we współczesnym świecie. Rozważania penitencjarne i penologiczne*, Warszawa 1962, s. 81.

20 Tamże.

21 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku. Kodeks Karny Wykonawczy, Dz.U. 1997, Nr 90, poz. 557, art. 67, dalej: Kodeks Karny Wykonawczy.

możliwości resocjalizacji konkretnego człowieka. Dotyczy to również oceny psychicznej osób, które są poddawane karze pozbawienia wolności. Wiąże się to z koniecznością oceny ich psychicznego stanu zdrowia oraz sprawdzenia, czy rozumieją one cele odbywania kary. To również powoduje, że konieczne jest ocenienie, czy rozumieją one swoje postępowanie.

Determinanty odbywania kary pozbawienia wolności przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną

W przypadku osób z niepełnosprawnością intelektualną powstaje problem związany z zaburzeniami osobowości. Jest to skutkiem zmian chorobowych, które w dużej mierze związane są z ludzką psychiką. Sama osobowość jest rozumiana jako całościowy zbiór cech, które umożliwiają adaptację człowieka do panujących warunków w szeroko rozumianym środowisku. To powoduje, że wszelkie działania podejmowane w zakresie resocjalizacji w większości przypadków mogą okazać się nieskuteczne. Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne stworzyło miernik DSM-IV, z pomocą którego określa się poziom zaburzeń psychologicznych u człowieka. W przypadku występowania takich schorzeń jak np. socjopatia i psychopatia zachodzi obawa, że przyczynami występowania tych schorzeń jest łamanie istniejących norm prawnych. Wynikają one z nieprzystosowania osób do życia w społeczeństwie. W przypadku psychopatii w zachowaniu występują następujące tendencje: kłamstwo, łamanie istniejących norm, bezwzględność oraz upodobanie do ryzykownych zachowania. Biorąc pod to uwagę, uważa się, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną potrafią popełnić przestępstwo i nie zdają sobie z tego sprawy. Taki stan rzeczy każe stawiać pytanie o sens i skutki stosowania kary pozbawienia wolności wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną. Tym bardziej, że w większości przypadków działania resocjalizacyjne są nieskuteczne, chociaż jednocześnie stanowią one sens stosowania kary pozbawienia wolności w Polsce²².

W celu poznania podstawowych wyznaczników stosowania kary pozbawienia wolności najlepiej poznać je poprzez analizę życiorysów kobiet oraz

22 K. Klimasiński, *Współczesna psychopatologia*, Kraków 2002, s. 71.

mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności. Prezentowane wywiady mają za zadanie określenie, jakie determinanty decydowały w praktyce o stosowaniu kary pozbawienia wolności.

Więzienie to szkoła, a nie resocjalizacja. Tam dowiedziałem się wszystkich złodziejskich sztuczek. Nie nauczyłbym się tego na wolności. W więzieniu jest za dużo czasu na myślenie. Bardziej zresocjalizowałyby mnie praca w kamieniołomach. Morderców czy pedofilów trzeba zamknąć, ale taki złodziej jak ja; ukradnie, pójdzie siedzieć, ma michę, pozycję, wychodzi i nic mu nie brakuje. A gdyby pracował, to by zrozumiał (mężczyzna, lat 35).

W zakładzie nie ma resocjalizacji. Co się dzieje tutaj za murami przechodzi ludzkie pojęcie. Po pierwsze, osadzone kobiety z małymi wyrokami, takimi jak mój (10 miesięcy), muszą przebywać ze skazanymi za morderstwa, które mają wyroki po 25 lat. Żaden zakład nie naprawił więźnia. Dzieją się różne rzeczy, na które nikt ze służby więziennej nie reaguje. Nie ma należytej opieki lekarskiej, o wszystko trzeba się prosić. Kobiety żyją z kobietami, jest to wszystko nie do pomyślenia. Gdyby państwo chciało zmienić stosunki w zakładach, bardzo by to zmieniło dalsze życie więźniarek na wolności na lepsze (kobieta, lat 63).

Zwykli ludzie, czyli podatnicy płacą ogromne pieniądze nie na zwalczanie przestępczości, lecz na przepełnione cele, na produkcję recydywistów, na budowanie zakładów karnych i na urzędników, którzy rzekomo zajmują się „resocjalizacją”. Moim zdaniem te pieniądze powinny być lokowane w młodzież na wolności, w hale sportowe, boiska do piłki, wówczas zmniejszyłaby się „produkcja” recydywistów (mężczyzna, lat 36).

We wszystkich przedstawionych wypowiedziach respondenci wskazali, że podstawowy cel stosowania kary pozbawienia wolności, jakim jest resocjalizacja, nie został osiągnięty. Uważali oni, że więzienie jest przeznaczone dla pedofili i morderców. Pieniądze z utrzymania więzień powinno się kierować na inne wydatki, na przeciwdziałanie przestępczości, na rozbudzanie pasji młodych ludzi, aby nie mieli możliwości popełniania przestępstw, np. na edukację. Należy dodać, że tego typu wypowiedzi mają charakter ogólny i w zasadzie nie wynikają z niepełnosprawności, którą mieli pytani. Osoby wypowiadający te słowa posiadały schorzenia w stopniu lekkim lub co najwyżej w umiarkowanym.

Nadmieniam, że jak się idzie do Dyrektora, to on mówi tylko jedno słowo, że jak schowa skazanego, to najbliższa rodzina jego nie znajdzie. Tak powiedział do mnie, dlatego się trulem chlorem i robiłem na oczy zasypki i się ciąłem, bo już nie mogłem wytrzymać psychicznie, bo mnie poniżano jak ostatnie dno, wyrzutek społeczeństwa (mężczyzna, lat 57).

W tym przypadku respondent najprawdopodobniej cierpiał na nerwicę histeryczną. Wypowiedź ta z jednej strony wskazuje na długo skrywany bunt rozmówcy, który wybuch niespodziewanie. Z tej krótkiej wypowiedzi można wywnioskować, że dla tej osoby pobyt w zakładzie karnym był pozbawiony sensu, sprawiał mu ogromny ból. Oczywiście cytat jest jedynie fragmentem dłuższego wywiadu, którego tu nie możemy. Z szerszej wypowiedzi można wywnioskować, że respondent w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności cierpiał na napady złości, utraty przytomności, bóle głowy, koszmarne sny oraz poczucie krzywdy i często okazywanej roszczeniowości wobec wychowawców i kierownictwa zakładu karnego. Właśnie na podstawie wymienionych objawów można próbować twierdzić rodzaj choroby, na jaką cierpiał badany. W związku z powyższym stan jego osobowości w znaczny sposób został zniszczony przez nerwicę histeryczną. Z tego też powodu znacznie obniżona została możliwość adaptacji respondenta do warunków, jakie panowały w zakładzie karnym. Podstawowym celem kary pozbawienia wolności w Polsce jest resocjalizacja, można więc stwierdzić, że u osoby z powyższymi objawami w zasadzie nie ma jakiegokolwiek możliwości oddziaływania na zmianę sposobu jej życia. Resocjalizacja zakłada przywrócenie człowieka społeczeństwu poprzez ponowną jego socjalizację. Działania tego rodzaju u osoby z nerwicą histeryczną nie tylko nie osiągną sukcesu, ale mogą spowodować pogłębienie choroby. Teoretycznie osoby ze stwierdzoną niepełnosprawnością intelektualną powinny trafiać do specjalnych oddziałów terapeutycznych, gdzie byłyby traktowane w odpowiedni dla nich sposób. Pobyt na takim oddziale stwarza możliwość kontynuowania lub wprowadzenia odpowiedniego leczenia. W omawianym przypadku niestety respondent trafił na typowy oddział męski, co bez wątpienia jedynie pogłębiło jego stan chorobowy. Opierając się na tym przypadku, można wywnioskować, że praktyczną determinantą zastosowania kary pozbawienia wolności mogły być: 1) konieczność izolacji skazanego od społeczeństwa i tym samym wyeliminowanie popełnianie przestępstw i 2) chęć wypełnienia obowiązków przez sąd,

który mógł orzekając ten rodzaj kary tylko z poczucia obowiązku i chęci zastosowania literalnej normy prawnej. Oczywiście należy brać pod uwagę tę możliwość, że sąd oraz biegli nie rozpoznali u skazanego objawy choroby.

W kilku kolejnych wywiadach przeprowadzonych z osobami z niepełnosprawnością intelektualną pojawiają jeszcze inne problemy: 1) nieradzenie sobie z wykonywaniem obowiązków w trakcie pracy zarobkowej, w okresie nauki szkolnej oraz z chęcią utrzymania stałej relacji z partnerem; 2) łamanie norm moralnych i prawnych niejednokrotnie wynikające z braku możliwości poznania dobra i zła; 3) roszczeniowość, notoryczne kłamstwa mające na celu zwiększenia autorytetu u innych osób; 3) niemożliwość budowania szczerych i trwałych relacji z innymi osobami, w tym z najbliższą rodziną oraz partnerami; 4) niekontrolowane napady złości, agresji, smutku, płaczu, wahania nastrojów.

W oparciu o zaprezentowany fragment wywiadów należy stwierdzić, że determinanty, jakie powodują wymierzanie kar pozbawiania wolności w stosunku do osób z niepełnosprawnością intelektualną, nie mają walorów resocjalizacyjnych. Z tego względu dominuje konieczność izolacji tego rodzaju osób i tym samym uniemożliwienie popełnienia kolejnych przestępstw.

Sytuacja osób niepełnosprawnych intelektualnie w więzieniach przedstawia się źle:

- brakuje skutecznej resocjalizacji w zakładach karnych,
- kara pozbawienia wolności wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną traktowana jest jako konieczność izolowania ich w zakładach karnych przed popełnieniem kolejnego przestępstwa;
- zdarzają się przypadki nierozpoznania niepełnosprawności intelektualnej na rozprawie sądowej lub w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności na ogólnych oddziałach;
- brak alternatywnych rozwiązań stosowanych w sądach niż kara pozbawienia wolności w stosunku do osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Wkroczenie na drogę przestępczą i osadzenie w więzieniu niezmiernie rzadko spełnia przypisywaną mu rolę resocjalizacyjną²³, staje się natomiast

23 I. Niewiadomska, *Polski model resocjalizacji penitencjarnej*, „Teka Komisji Prawniczej”, 9 (2016) s. 100–122.

„wylęgarnią” przestępczych specjalizacji, degradowuje i stygmatyzuje człowieka, który w środowisku przestępczym poszukuje akceptacji i uznania. Osadzeni z niepełnosprawnością intelektualną jeszcze mocniej odczuwają wykluczenie społeczne.

Kierunek pożądaných zmian

- indywidualny program naprawczy i zajęcia realizowane dla grupy o podobnych zainteresowaniach, ale przede wszystkim przy uwzględnieniu rodzajów niepełnosprawności intelektualnej;
- w przypadku przestępstw o stosunkowo niskim poziomie szkodliwości należy zastanowić się nad karą pozbawienia wolności nie poprzez pobyt w zakładzie karnym, ale poprzez stosowanie dozoru elektronicznego połączonego z opieką kuratora oraz specjalisty od behawioryzmu osób niepełnosprawnych intelektualnie;
- w przypadku konieczności stosowania kary pozbawienia wolności należy zadbać, aby takie osoby trafiały na oddział terapeutyczny;
- prowadzenie szkoleń w stosunku do sędziów, prokuratorów i obrońców z zakresu niepełnosprawności intelektualnej, aby choroba i funkcjonowanie tych osób była całkowicie zrozumiała;
- eliminowanie przypadków wydawania orzeczeń przez sądy na zasadzie stosowania litery prawa bez konieczności głębszej refleksji nad losem i sposobem funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Streszczenie: Postrzeganie świata, a co za tym idzie, potrzeb przez osoby niepełnosprawne znacznie różni się od reszty społeczeństwa. Dotyczy to również osób niepełnosprawnych odbywających karę pozbawienia wolności. Zauważyła to rzecznik praw obywatelskich prof. I. Lipowicz w liście otwartym skierowanym do dyrektora generalnego Służby Więziennej. Celem niniejszego artykułu jest próba podjęcia refleksji na temat determinantów odbywania kary pozbawienia wolności przez osoby niepełnosprawne. Na podstawie rozważań teoretycznych oraz badań przeprowadzonych metodą biograficzną podjęto próbę określenia tych uwarunkowań poprzez rozmowy z osobami niepełnosprawnymi w zakładach karnych. Funkcjonariusze SW i wychowawcy w zakładach karnych muszą liczyć się z tym, że osoby niepełnosprawne: 1) funkcjonują intelektualnie poniżej normy; 2) mają znaczne trudności z wykonywaniem czynności, które

można by uznać za normalne. Te i inne czynniki muszą być brane pod uwagę podczas pracy z osobami niepełnosprawnymi odbywającymi karę pozbawienia wolności. Wśród wyznaczników omówione zostaną biologiczne teorie przestępczości, ponieważ wśród funkcjonariuszy i wychowawców mogą się jeszcze znaleźć osoby, które będą się opierać na takich poglądach. To z kolei prowadzi do określonego rodzaju postępowania wobec tej kategorii osadzonych. Warto zastanowić się, czy kara pozbawienia wolności wobec osób niepełnosprawnych sprzyja ich resocjalizacji. Czy w związku z tym konieczne jest podejmowanie innego rodzaju działań, które pozwolą na ich reintegrację ze społeczeństwem?

Słowa kluczowe: więzienie, resocjalizacja, terapia, niepełnosprawność, kryminologia, prawo, prizonizacja.

Bibliografia

- Borszowski P., *Wprowadzenie definicji legalnych w prawie podatkowym – zagadnienia wyjściowe*, „Wrocławsko-Lwowski Zeszyty Prawnicze”, 7 (2016) s. 219–229.
- Ciosek M., Pastwa-Wojciechowska B., *Psychologia penitencjarna*, Warszawa 2016.
- Klimasiński K., *Współczesna psychopatologia*, Kraków 2002.
- Krasička T., Głód W., Wronka M., *Pojęcie, determinanty i znaczenie innowacji zarządczych (management innovation) – stan badań nad zjawiskiem*, „Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie”, 74 (2014) s. 333–349, DOI: 10.13140/2.1.3878.8805.
- Lipowicz I., *Do Dyrektora Generalnego SW ws. zapewnienia poszanowania praw osób pozbawionych wolności z niepełnosprawnością intelektualną*, „Rzecznik Praw Obywatelskich. Biuletyn Informacji Publicznej”, 2014, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/do-dyrektora-generalnego-sw-ws-zapewnienia-poszanowania-praw-osob-pozbawionych-wolnosc-i-z>, dostęp: 12.09.2022.
- Niehoff D., *Biologia przemocy*, tłum. A. Jankowski, Poznań 2001.
- Niewiadomska I., *Polski model resocjalizacji penitencjarnej*, „Teki Komisji Prawniczej”, 9 (2016) s. 100–122.
- Piotrowicz R., Rymarczyk K., *Niepełnosprawność intelektualna – neurofizjologiczne zaburzenie rozwoju*, w: *Spektrum autyzmu – neurorozwojowe zaburzenia współwystępujące*, red. A. Rozetti, F. Rybakowski, Warszawa 2015, s. 155–179.
- Polloway E. A., Smith J. D., Patton J. R., Smith T. E. C., *Historic Changes in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, „Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities”, 31 (1996) nr 1, s. 3–12.
- Rode M., *Czynniki ryzyka stylów myślenia przestępczości nieletnich*, „Polskie Forum Psychologiczne”, 19 (2014) nr 2, s. 258–271, DOI: 10.14656/PPF20140206.

Siemaszko A., *Granice tolerancji. O teorii zachowań dewiacyjnych*, Warszawa 1993.

Sitnik K., *Teorie biologiczne w procesie wyjaśniania etiologii przestępczości kobiet*, „Folia Iuradica Wratislavenstis”, 1 (2012) nr 2, s. 191–207.

Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/determinanty.html>, dostęp: 08.09.2022.

Szczepaniec M., *Kontrowersje wokół wpływu warunków ekonomicznych na poziom przestępczości*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penitencjarnych”, 15 (2011) z. 4, s. 107–123.

Śliwowski J., *Kara pozbawienia wolności we współczesnym świecie. Rozważania penitencjarne i penologiczne*, Warszawa 1962.

Toroń B., *Przestępczość skazanych kobiet i mężczyzn w perspektywie biograficznej*, Kraków 2013.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks Karny, Dz.U. 2022, Nr 88, poz. 553.